

De pensioenpuzzel van zelfstandigen

Zelfstandigen maken
pensioenambities niet waar

Mauro Mastrogiacomo

EDITIE 07
NOVEMBER
2016

NETSPAR BRIEF

De **Netspar Brief** is bedoeld om onderzoeksresultaten gericht voor het voetlicht te brengen onder een brede kring van pensioenprofessionals, beleidsmakers en wetenschappers. Daarmee worden bouwstenen aangereikt voor een goed geïnformeerd Nederlands pensioendebat. In de Netspar Brief wordt onderzoek op het gebied van pensioen en vergrijzing samengevat en staan analyse en duiding centraal.

Colofon

Auteur

Mauro Mastrogiacomo, VU Amsterdam

Ontwerp

B-More, Tilburg

Vormgeving

Bladvulling, Tilburg

Redactie

Netspar

Postbus 90153, 5000 LE Tilburg

info@netspar.nl

De Netspar Brief is een uitgave van Netspar. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande toestemming van de auteur(s).

Samenvatting

Hoe bereiden zelfstandigen in Nederland zich voor op hun pensioen? Zij hebben vaak geen, of een verhoudingsgewijs klein, verplicht bedrijfspensioen. De kernvraag luidt dan ook: leggen zelfstandig ondernemers op vrijwillige basis geld opzij en is dit toereikend om hun verwachtingen over hun pensioen te vervullen?

In deze Netspar Brief zijn verschillende databronnen naast elkaar gelegd om de pensioenpuzzel van zelfstandig ondernemers uiteen te kunnen rafelen. Wanneer alle puzzelstukjes bij elkaar worden gelegd, ontstaat het beeld dat het toekomstige (pensioen)vermogen van zelfstandigen hoogstwaarschijnlijk niet overeenkomt met hun huidige verwachtingen ten aanzien van de toekomst.

Zelfstandigen en werknemers hebben vergelijkbare verwachtingen ten aanzien van pensioenleeftijd en vervangingspercentage (de verhouding tussen de pensioenuitkering en het laatst verdiende loon). Voor werknemers met een volledige loopbaan kan er aan deze verwachtingen worden voldaan, mits hun pensioenfonds er goed voor staat, maar het is zeer de vraag of dit ook geldt voor zelfstandigen. De motivatie om te sparen is in beide groepen hoog. Misschien zelfs hoger onder zelfstandigen. Maar zij hebben ook weinig bedrijfspensioen opgebouwd en moeten meer privaat vermogen opbouwen om aan eenzelfde pensioen te komen.

Hoewel zelfstandigen het belangrijk vinden om te sparen voor hun pensioen en dit ook van plan zijn, blijkt dit voor hen toch lastig te realiseren. Hetzelfde probleem geldt overigens voor veel werknemers, maar zelfstandigen zitten in een slechtere positie. Zij hebben vaker te weinig rechten opgebouwd in de tweede en derde pensioenpijler. Ook kunnen ze te maken krijgen met hogere hypotheekkosten na hun pensionering, vanwege een hogere restschuld en het verlies van hypotheekrenteaftrek. Daarnaast hebben zelfstandigen in veel gevallen niet wezenlijk meer privévermogen dan werknemers met een vergelijkbaar inkomen. Ook een onderzoek naar hun meer onconventionele pensioenbesparingen wijst er niet op dat zelfstandigen zich op een andere significante wijze voorbereiden op hun pensioen.

Dat zelfstandigen geen duidelijk beeld van de toekomst hebben en niet in staat zijn hun spaarvoornemens waar te maken, door bijvoorbeeld uitstelgedrag en kortzichtigheid, kan wijzen op marktfalen. In elk geval is het niet wenselijk dat mensen bij pensionering verrast worden door een te laag pensioeninkomen. Beleidsmakers willen wellicht ingrijpen en dit marktfalen corrigeren door een adequate keuzearchitectuur te ontwerpen. Een mogelijkheid is om de 'opt-in' status van de huidige pensioenregelingen voor zelfstandigen te heroverwegen.

Een alternatief kan zijn om over te gaan tot een 'opt-out' regeling, waarbij zelfstandigen automatisch worden opgenomen in de pensioenregeling tenzij zij daar actief van afzien. Een dergelijke opt-out is een zachter alternatief ten opzichte van verplichte besparingen, omdat er alleen een standaard wordt aangeboden en mensen de keuze hebben om niet deel te nemen.

Inleiding

In deze Netspar Brief bespreken we de puzzel van het zelfstandigenpensioen. We laten zien hoe zelfstandigen zich op hetzelfde pensioen richten als mensen in loondienst, maar er niet in slagen dit te bereiken. Ze sparen te weinig en blijven kwetsbaar op de huizenmarkt. We laten ook zien hoe toekomstige zelfstandigen mogelijk slechter af zijn vergeleken met oudere (eerdere) generaties, omdat ze minder bedrijfskapitaal hebben en ze waarschijnlijk niet uitzonderlijk veel winst zullen behalen op hun activa.

In Nederland, maar ook in enkele andere Europese landen, nemen zelfstandigen niet deel aan bedrijfspensioenregelingen die vaak verplicht zijn voor werknemers. De achterliggende redenering kan tweeledig zijn. Ze hebben hun besparingen misschien nodig om te investeren in hun eigen bedrijf en kunnen deze dan op het moment van pensionering verzilveren. Daarnaast zijn zelfstandigen ondernemende mensen die waarschijnlijk voldoende verstand hebben van financiële zaken (Cumurovic en Hyll, 2016). Zij zouden dus ook regelingen kunnen treffen voor hun oude dag, zonder dat een paternalistische overheid hen hiertoe verplicht.

Hebben zelfstandigen extra besparingen nodig? Als het gaat om de toekomstige financiële positie van zelfstandigen, levert de beschikbare informatie niet altijd een compleet plaatje op. Een voorbeeld hiervan is de studie van Geijtenbeek (2012) die aantoont dat oudere ondernemers tot de rijkste belastingbetalers in Nederland behoren als het op persoonlijk vermogen aankomt. Zij hebben genoeg vermogen buiten het pensioensysteem opgebouwd als extra voorbereiding op hun pensioen. Deze groep van oudere ondernemers is echter niet representatief voor de toekomst van de huidige jonge zelfstandigen.

De oude, rijke zelfstandige zou weleens een uitstervende soort kunnen zijn. Er zijn diverse ontwikkelingen die dit vermoeden bevestigen. Allereerst is het aantal zelfstandigen de afgelopen jaren sterk gestegen. Toen de huidige gepensioneerde ondernemers tussen de 30 en 40 jaar oud waren, waren er maar weinig andere ondernemers. De ondernemers uit die tijd hadden een relatief kapitaalintensief bedrijf, dat bij verkoop waarschijnlijk genoeg zou opleveren voor hun oude dag. Ook hebben hun bezittingen goed gerendeerd dankzij jaren van economische groei en historisch zeer hoge opbrengsten.

Het CPB heeft berekend dat over 20 jaar een kwart van de Nederlandse bevolking als zelfstandige werkt (Bosch et al, 2012). Een kanttekening hierbij is dat het mogelijk effect van de Wet DBA (Deregulering Beoordeling Arbeidsrelatie) die in mei 2016 is ingevoerd, niet is meegenomen. Mogelijk is de stijging in de toekomst wat minder scherp. Feit blijft dat de groep veel groter is dan in het verleden. 'De zelfstandige' als zodanig bestaat niet meer; het is een zeer hetero-

gene groep. Zo heeft een aantal zelfstandigen in het verleden deelgenomen aan verplichte pensioenregelingen, omdat ze in loondienst werkten. Sommige zelfstandigen zijn hooggekwalificeerd, terwijl andere juist laag opgeleid zijn. De werkende zelfstandigen in deze groep zijn ook veel heterogener. Van mensen die hun baan zijn kwijtgeraakt en als zelfstandige aan de slag gaan als alternatief voor werkloosheid, tot mensen die al heel lang ondernemer zijn. Dit is anders bij de groep gepensioneerde zelfstandigen, die vooral uit geslaagde ondernemers bestaat. In het verleden werden werknemers minder vaak gedwongen zelfstandige. Destijds was vervroegde pensionering het alternatief voor werkloosheid. De huidige oudere zelfstandigen betreft eigenlijk een kleine groep overlevers. Zij wisten hun bedrijf in stand te houden en vertegenwoordigen daarom een (selecte) groep succesvolle ondernemers (Geijtenbeek, 2012). Hun succes heeft hen rijk gemaakt, waarschijnlijk rijker dan de huidige jonge zelfstandigen ooit zullen worden.

Ook het omgekeerde kan overigens waar zijn: deze ouderen werden ondernemers *omdat* ze rijk waren en over het kapitaal beschikten dat nodig was om een onderneming te starten in een economisch klimaat met hoge kredietbeperkingen. De jonge ondernemer van tegenwoordig heeft nauwelijks kapitaal nodig om een bedrijf op te zetten. Dit is goed nieuws, omdat het ondernemerschap hierdoor toegankelijker wordt voor een grotere groep mensen. Het nadeel is dat er vaak weinig tot geen bedrijfsvermogen gereserveerd wordt voor de oudedagvoorziening. En het is nog maar de vraag of het vermogen dat wel opzij wordt gelegd ooit dezelfde hoge opbrengsten zal genereren als in de jaren '90.

Naarmate het aantal zelfstandigen toeneemt, kan de kwaliteit van de groep variëren. Vanwege het rigide karakter van de arbeidsmarkt, merken ontslagen oudere werknemers, die normaal gesproken nooit zouden overwegen om een bedrijf te starten, dat een bestaan als zelfstandige voor hen de enige optie is om de jaren tot aan hun pensionering te overbruggen. In een poging om de flexibele schil rond bestaande bedrijven te vergroten, worden veel zelfstandigen 'ingehuurd' voor functies die normaal gesproken zouden worden vervuld door werknemers in loondienst. Het is maar de vraag of deze mensen voldoende vooruit kunnen kijken om voorzieningen voor hun oude dag te treffen. Zij hebben dat eerder nooit hoeven doen en beschikken vaak ook niet over de hiervoor benodigde financiële kennis. Daarnaast lopen werknemers die op latere leeftijd zelfstandige worden ook de extra gunstige pensioenopbouw mis, die samenhangt met het doorsneesysteem in de Nederlandse pensioenen.

Zelfstandigen bouwen een lager pensioen op. Niet omdat zij bewust een lager pensioen willen, maar omdat zij er door bijvoorbeeld uitstelgedrag niet aan toe

komen. We laten in deze Netspar Brief zien dat de meeste zelfstandigen precies dezelfde plannen en ambities hebben ten aanzien van pensioeninkomen en pensioenleeftijd als werknemers in loondienst, maar dat zij hier momenteel geen voorzieningen voor treffen.

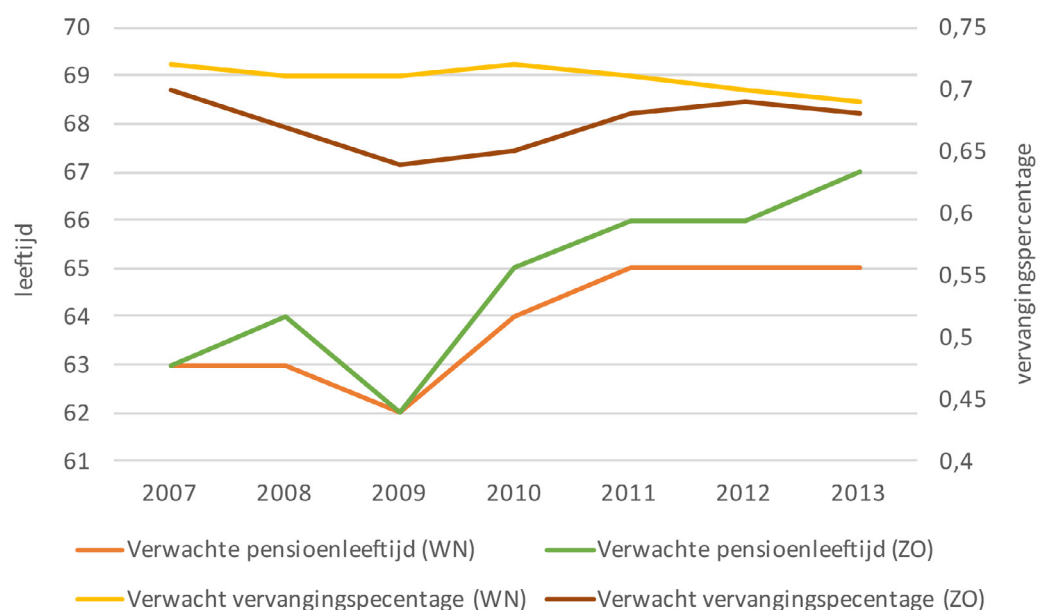
Dit leidt tot een heldere optie voor beleid: de keuzearchitectuur voor de pensioenvoorbereiding van zelfstandigen moet worden herzien. Het doel moet hierbij zijn om hun pensioeninkomen te vergroten door meer besparingen te genereren, onder meer in de vorm van afname van de schuldenlast, of anderszins door te plannen om op een latere leeftijd met pensioen te gaan.

Plannen, verwachtingen en ambities

Omdat de groep nog numeriek klein maar toch zeer heterogeen is, gebruiken we verschillende databronnen om steeds een stukje van de puzzel van de zelfstandigen op te lossen.¹ We beginnen met de verwachtingen en ambities. Figuur 1 geeft aan dat de pensioenverwachtingen van zelfstandigen niet wezenlijk afwijken van die van werknemers; in beide gevallen ligt deze tegen de 70% vervangingsratio. Figuur 1 toont tevens hun gemiddelde geplande pensioenleeftijd. Deze neemt toe vanaf 2010, mogelijk omdat respondenten sinds de crisis verwachten dat ze langer moeten doorwerken. In de helft van de waargenomen jaren is er geen significant verschil tussen de twee groepen wat betreft het verwachte vervangingspercentage en de verwachte pensioenleeftijd. Wanneer het verschil wel significant is, is het klein – met uitzondering van het jaar 2013, toen zelfstandigen verwachtten twee jaar langer te moeten werken dan werknemers. We kunnen stellen dat de twee groepen verwachten gemiddeld ongeveer op dezelfde leeftijd met pensioen te gaan en met vergelijkbare vervangingspercentages. Een andere belangrijke overeenkomst is dat de twee groepen het erfenismotief even belangrijk vinden (Mastrogiacomo en Alessie, 2014); ook daar komen geen verschillen uit voort.

Figuur 1. Geplande pensioenleeftijd en verwachte vervangingspercentages van werknemers en zelfstandig ondernemers. *Vervangingspercentages zijn gebaseerd op de vraag "Hoe hoog zal naar verwachting uw netto pensioeninkomen na uw 65ste (incl. AOW) in procenten bedragen ten opzichte van het laatstgenoten netto-salaris voor pensioering?"*

Bron: DNB Household Survey (DHS), periode 2007-2013.

¹ We gebruiken voor deze Netspar Brief verschillende microdatasets, zoals de DNB Household Survey (DHS), de DNB Loan Level Data (LLD), het Panteia-EIM panel en de IPO-data van het CBS. Deze datasets zijn verschillend in bestek en dimensie. Waar het EIM-panel zich alleen richt op 2.500 ZZP'ers, wordt bij de LLD gekeken naar 3 miljoen hypotheek eigenaren.

Figuur 2. Belang van pensioenbesparingen van werknemers en zelfstandigen.

Bron: DNB Household Survey (DHS), periode 2000-2011

In figuur 2 zien we dat zelfstandigen gemotiveerd zijn om te sparen voor hun pensioen. De twee lijnen geven het percentage van zelfstandigen en werknemers aan (op basis van de respondenten uit het onderzoek) dat het 'belangrijk' of 'zeer belangrijk' vindt om te sparen voor hun oude dag. De grafiek laat zien dat zelfstandigen de laatste jaren meer belang hechten aan sparen voor hun pensioen dan werknemers in loondienst. Een andere uitkomst is dat pensioenoverwegingen hoog op het lijstje met spaarmotieven van Nederlandse huishoudens voorkomen. Veel hoger dan andere motieven als nalatenschap of investeringen (Mastrogiacomo en Alessie, 2014). Als we kijken naar plannen, verwachtingen en motieven, zien we weinig verschil tussen werknemers en zelfstandigen. Alleen recentelijk, sinds het begin van de crisis, neemt dit verschil toe.

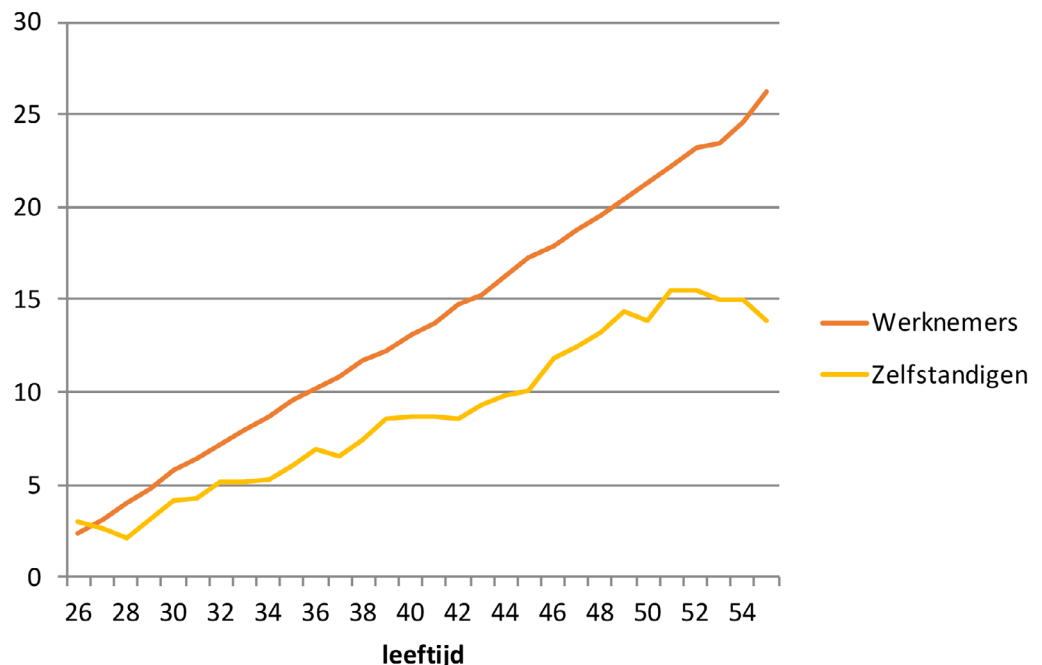
Met dit in ons achterhoofd gaan we op zoek naar de pensioenbesparingen van zelfstandigen die een vervangingspercentage van bijna 70% mogelijk zouden kunnen maken.

Pensioenbesparingen blijven achter

Zelfstandigen bouwen maar beperkt aanspraken op in bedrijfspensioenregelingen en zijn dus voor hun pensioen vooral afhankelijk van vrijwillige pensioenbesparingen. Figuur 3 toont dat zelfstandigen – in vergelijking met werknemers – op hun 55e levensjaar 10 jaar minder aanspraken op bedrijfspensioenen hebben opgebouwd. Werknemers hebben gemiddeld 27 jaar bedrijfspensioen opgebouwd, zelfstandigen slechts 17 jaar. Dit betekent ook dat werknemers gemiddeld minder dan één jaar voor elk gewerkt jaar hebben opgebouwd. Dit komt zowel door parttime werk als door periodes zonder betaald werk. In figuur 3 laten we leeftijden boven de 56 jaar buiten beschouwing, omdat vervroegde uittreding kan leiden tot selectie-effecten in de steekproef van werknemers. Tevens negeren we het feit dat werknemers en zelfstandigen inherent van elkaar verschillen vanwege hun beroepskeuze. Toch is het plausibel om aan te nemen dat de kloof groter wordt in de daaropvolgende 10 jaar tot aan het pensioen. Zodanig dat zelfstandigen ongeveer 60% van de bedrijfspensioenaanspraken van werknemers zullen opbouwen.

Figuur 3. Cumulatief aantal jaren waarin is bijgedragen aan het bedrijfspensioen.

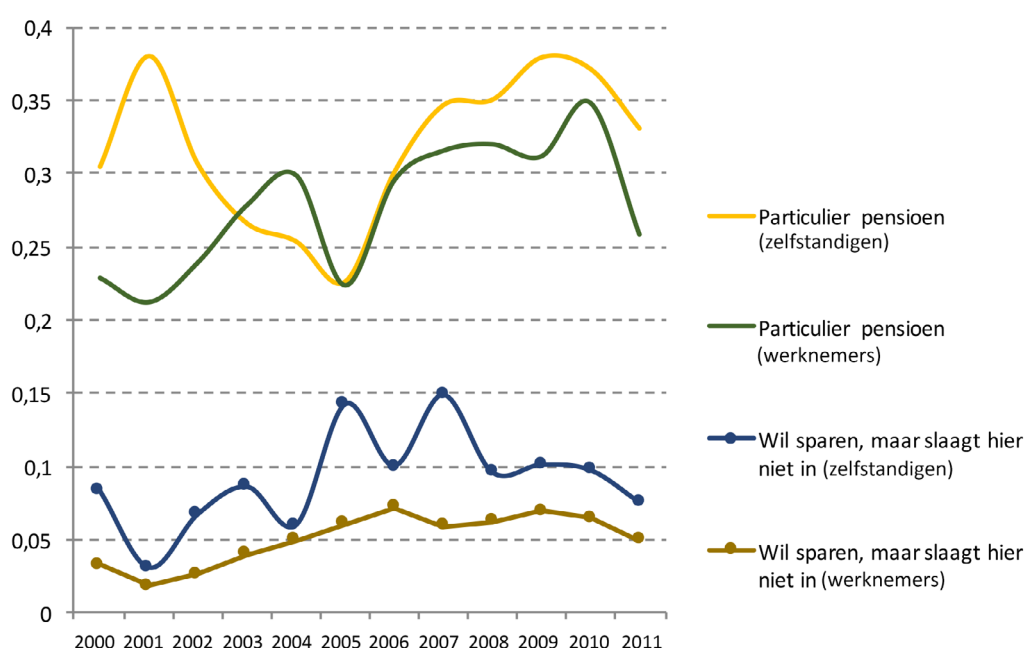
Bron: DNB Household Survey (DHS), periode 1994-2008.

Het verschil in pensioenopbouw tussen werknemers en zelfstandigen laat zien dat zelfstandigen niet genoeg sparen in de tweede pijler om hun verwachte vervangingspercentage te bereiken. Zelfs niet als ze twee of drie jaar later met pensioen gaan. Ze moeten dus extra vermogen opbouwen ten opzichte van werknemers om toch aan het gewenste pensioen te komen.

Vrijwillige besparingen wegen niet op tegen het tekort aan bedrijfspensioenen

Zelfstandigen kunnen hun toekomstig pensioeninkomen aanvullen door vermogensopbouw via vastgoedvermogen, financieel vermogen en particuliere pensioenen (derde pijler). In omvang is vastgoedvermogen het belangrijkste, gevolgd door het financieel vermogen. Vermogensopbouw via privé pensioenbesparingen is van deze drie het kleinst.

Figuur 4. Particuliere pensioenen – respondenten die willen sparen maar hier niet in slagen.

Figuur 4 geeft de kloof tussen gewenste en gerealiseerde pensioenbesparingen weer. De twee bovenste lijnen geven aan hoeveel van de zelfstandigen en werknemers pensioenvermogen in de derde pijler bezitten. De figuur laat zien dat ongeveer een derde van de zelfstandigen en werknemers deelnemen aan individuele pensioenproducten. Dat is nogal verrassend, omdat de zelfstandigen fiscaal gunstiger kunnen sparen dankzij hun grote pensioengat in de tweede pijler (zoals hierboven is aangegeven). De zelfstandigen die deelnemen aan deze producten, sparen meer dan werknemers (zie Mastrogioacomo et al, 2014). Dit duidt ook binnen de groep zelfstandigen op grote heterogeniteit in besparingen. De lage eigendomsratio geeft echter aan dat de meeste zelfstandigen het tekort aan besparingen in de tweede pijler niet compenseren in de derde pijler. De twee onderste lijnen in figuur 4 vergelijken de intentie om te sparen met de werkelijke besparingen. Er is gekeken naar degenen die van plan zijn om te sparen, maar hier niet in slagen. Dat kan worden afgeleid uit twee vragen in twee opeenvolgende enquêtes. Ten eerste: "Bent u van plan te sparen dit jaar?" En vervolgens een jaar later: "Is het u gelukt om te sparen?" Figuur 4 geeft aan dat

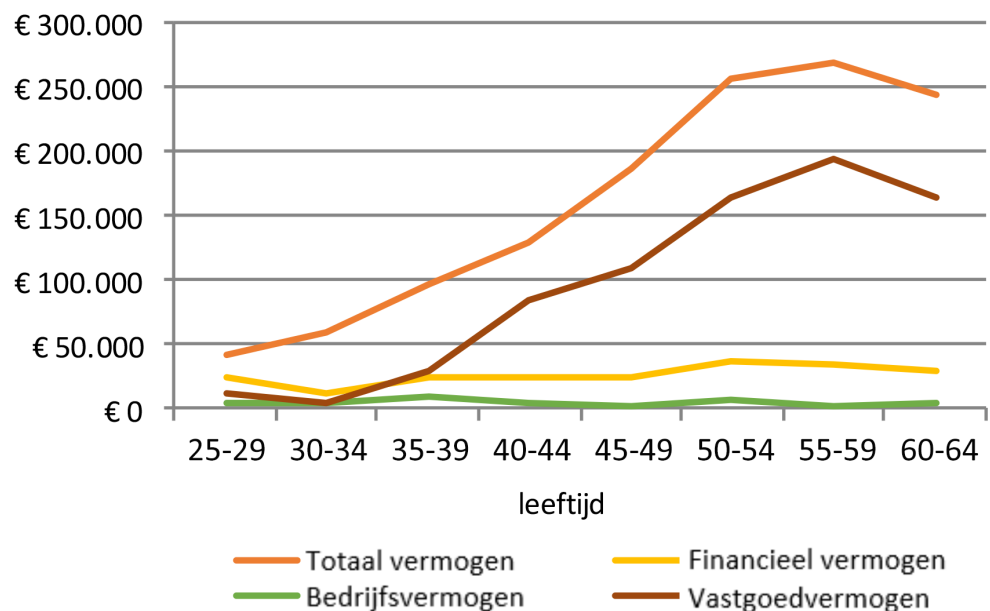
zelfstandigen in vergelijking met werknemers hun spaarintenties minder vaak realiseren. Dit duidt erop dat de vastgestelde lage deelname aan de derde pijler kan worden verklaard door het feit dat zelfstandigen er niet in slagen zich aan hun spaarplannen te houden. Uitstelgedrag kan een oorzaak zijn, maar ook de noodzaak om hun bedrijf te financieren of andere keuzes die zij als ondernemer maken. Wat de reden ook is, het lijkt er erop dat deze groep eerder geneigd is om niet volgens het voorgenomen plan te sparen.

Betekent dit dat zelfstandigen weinig financieel vermogen sparen? Financieel vermogen is de som van de betaal-, deposito- en spaarrekeningen, plus de waarde van aandelen, obligaties en beleggingsfondsen, plus kredieten en netto financiële schuld. Het beschikbare bewijs (Mastrogiacomo, Li, Dillingh, 2015) suggereert dat het financieel vermogen niet veel verschilt wanneer we kijken naar alle zelfstandigen of alleen naar ZZP'ers, die de grootste groep vormen. Figuur 5 geeft alleen de situatie van ZZP'ers weer. We zien dat het financieel vermogen ca. 30 tot 40 duizend euro bedraagt voor een zelfstandige van middelbare leeftijd. Dit is 10 tot 20 duizend euro hoger dan het financieel vermogen

Figuur 5. Mediaan privé-vermogen van ZZP'ers (2009)

Opmerking: Het totaal vermogen is de som van het financieel vermogen (zonder vermogen uit de tweede of derde pijler), bedrijfsvermogen en vastgoedvermogen.

Bron: IPO en EIM panel

van een werknemer. Dit betekent dat zelfstandigen significant meer financiële besparingen opbouwen, maar dat deze aanvullende besparingen momenteel niet genoeg zijn om het tekort aan aanspraken in de tweede pijler te compenseren. Bovendien is het ook mogelijk dat dit geld niet opzij gelegd is voor het pensioen, maar als voorzorgsmaatregel tegen het inkomensrisico dat zelfstandigen lopen.

Een mogelijke verklaring voor genoemde bevindingen is dat zelfstandigen spaargeld hebben zitten in niet-financiële producten, zoals een woning. Is dit inderdaad het geval? Figuur 5 laat ook de ontwikkeling zien van het mediane vastgoedvermogen dat zelfstandigen naar verloop van tijd opbouwen. Dit deel van het vermogen loopt op tot ongeveer 200 duizend euro vlak voor pensionering; dit is 50 tot 70 duizend euro hoger dan werknemers. Als toekomstige generaties deze patronen volgen, kan vastgoedvermogen beslist helpen om de pensioenkloof tussen werknemers en zelfstandigen te dichten. In dat geval worden de verwachtingen van zelfstandigen ten aanzien van hun toekomstig pensioeninkomen realistischer.

De hier afgebeelde figuur kan echter deels misleidend zijn. De overwaarde van woningen van zelfstandigen wordt beïnvloed door enkele specifieke groepen. Veel zelfstandigen hebben een eigen huis nodig voor hun bedrijf (bijvoorbeeld boeren) en het komt onder zelfstandigen vaker voor dat ze geen hypotheek hebben. Om dit te controleren, hebben we gekeken naar gegevens over alle Nederlandse hypotheekleningen. Deze gegevens wijzen erop dat huishoudens met een schuldenlast, ongeacht of ze werknemers of zelfstandigen zijn, een vergelijkbare overwaarde op de woning hebben gedurende de levenscyclus. Huishoudens van zelfstandigen met een woningschuld hebben op dit moment dus geen voordeel ten opzichte van huishoudens van werknemers wat betreft de overwaarde van hun woning. Er is sprake van een opmerkelijk verschil in het risico van het vermogen, aangezien zelfstandigen gemiddeld duurdere huizen bezitten, met ook een grotere schuld. Een mogelijke verklaring hiervoor is een selectieproces waarbij banken alleen zelfstandigen met bepaalde karakteristieken toestaan om een hypotheek te nemen. Of waarbij zelfstandigen met een bepaalde risico-attitude zichzelf selecteren in de pool van hypotheekleners. De oorzaken achter deze waarneming zijn echter nog niet onderzocht, waardoor het niet mogelijk is om hier een uitspraak over te doen. Als zelfstandigen niet kleiner gaan wonen en hun hypotheeklasten blijven voldoen, zullen ze uiteindelijk een hoger vastgoedvermogen hebben. Maar vanwege de hogere schuldenlast loopt hun vastgoedvermogen wel meer risico. Aangezien een groot deel van hun schuld uit aflossingsvrije leningen bestaat, is het sterk de vraag of het vastgoedvermogen van de huidige jongere zelfstandigen met een schuldenlast even groot zal zijn als het vastgoedvermogen van de huidige oudere zelfstandigen.

In het begeleidende paper bij deze Netspar Brief (zie Mastrogiacomo, 2016) tonen we aan dat de meeste zelfstandigen na afloop van de hypotheeklooptijd een restschuld van meer dan 100 duizend euro hebben. Als deze schuld wordt verlengd met een aflossingsvrije hypotheek (zonder vervaldatum), bedragen de

gemiddelde maandelijkse hypotheeklasten ca. 350 tot 500 euro (bij een rentevoet van 3%). Wanneer huishoudens met een schuldenlast na het verstrijken van de hypotheeklooptijd een 10-jarige annuïtaire hypotheek krijgen aangeboden, bedragen deze lasten ca. 1.500 tot 2.000 euro per maand. Dat is hoger dan de huidige AOW-uitkering. De hoge lasten worden mede-veroorzaakt doordat de meeste hypotheekleners een looptijd van 30 jaar hebben, waarna de hypotheekrenteaf trek verval t. Niet alleen zijn de kosten van een restschuld na het verstrijken van de looptijd hoog, maar het treft ook nog eens in het bijzonder de huishoudens in hun pensioenfase: voor 80% van de leners geldt dat hun hypotheek pas afloopt na hun 63e levensjaar.

Overwaarde op de woning kan zelfstandigen helpen om hun ambities ten aanzien van hun toekomstig pensioeninkomen te realiseren, mits ze in staat zijn om hun grotere schuldenlast af te betalen. De overwaarde is echter niet liquide. Of deze in de toekomst te gelde kan worden gemaakt, hangt af van de bereidheid om overwaarde van de woning aan te spreken (bijvoorbeeld door een omkeerhypotheek of door kleiner te gaan wonen).

Bedrijfsvermogen is vrijwel verwaarloosbaar

Het beeld dat bestaat van zelfstandigen is dat ze op het moment van pensionering hun bedrijf verkopen en voor de rest van hun leven van deze opbrengsten leven. Komt dit beeld overeen met de werkelijkheid? Uit de opgegeven bedrijfsvermogens bij de belastingdienst zien we dat dit zeer asymmetrisch is verdeeld. Een klein aantal gelukkigen heeft inderdaad veel geld op de bedrijfsrekening staan. Dit kapitaal levert hen een riant toekomstig pensioeninkomen op. De overgrote meerderheid van de zelfstandigen heeft momenteel echter een bedrijfsvermogen dat onder de 10 duizend euro ligt. Dit heeft deels te maken met leeftijd- en/of cohorteffecten. De populatie van zelfstandigen is in korte tijd toegenomen en heeft weinig tijd gehad om een dergelijk kapitaal op te bouwen. We zien echter dat dit bedrag amper toeneemt met leeftijd naarmate mensen langer als zelfstandige opereren. Figuur 5 laat zien dat dit vlakke patroon geldt voor alle leeftijden. De onderste lijn staat voor de mediaan en geeft aan dat meer dan de helft van de zelfstandigen uit onze steekproef zeer weinig tot geen bedrijfsvermogen heeft. Dit patroon is zo robuust, dat wanneer er wordt geëxtrapoleerd met behulp van een leeftijd-cohort-periode model (zie Mastrogiacono et al, 2015) het toekomstig bedrijfsvermogen ook 'plat' blijft en niet kort voor pensionering piekt tot een substantieel niveau dat het pensioengat van zelfstandigen kan helpen dichten.

Dit bewijs is in lijn met de observatie dat tegenwoordig geen grote opstartinvesteringen meer nodig zijn om als zelfstandige te gaan ondernemen. Dit betekent ook dat het bedrijfsvermogen laag blijft gedurende de hele levenscyclus van een onderneming.

Conclusies en aanbevelingen

De belangrijkste conclusies zijn:

1. Zelfstandigen verwachten een vervangingspercentage dat iets onder de 70% ligt. Ze verwachten ook op hun 64e of 65e levensjaar met pensioen te gaan. Deze verwachtingen zijn bijna identiek aan die van mensen in loondienst. Daarnaast vinden zelfstandigen het even belangrijk als werknemers, en soms zelfs belangrijker, om te sparen voor hun pensioen. Ze zijn weliswaar van plan om regelmatig geld opzij te leggen, maar slagen hier vaak niet in.
2. Veel zelfstandigen bouwen ook pensioen op via bedrijfspensioenfondsen, meestal toen ze eerder tijdens hun loopbaan in loondienst werkten. Hun pensioenaanspraken liggen echter veel lager dan die van werknemers in loondienst. Tegen de tijd dat zelfstandigen 55 jaar oud zijn, hebben ze bijna 17 jaar aan pensioenrechten opgebouwd. Op diezelfde leeftijd hebben werknemers ongeveer 27 jaar opgebouwd. In de resterende 10 jaar tot aan hun verwachte pensionering wordt dit gat alleen nog maar groter, waardoor de meeste zelfstandigen uiteindelijk slechts iets meer dan de helft van het bedrijfspensioen van werknemers hebben opgebouwd.
3. Zelfstandigen nemen even vaak deel aan vrijwillige pensioenregelingen van de derde pijler als werknemers in loondienst: ongeveer een derde voor beide groepen. Dit betekent dat de meerderheid van de zelfstandigen totaal geen particulier pensioen opbouwt. Degenen die dit wel doen, sparen meer dan werknemers. Dit ligt ook in lijn met de grotere fiscale aftrekmogelijkheden voor mensen die weinig pensioen opbouwen in de tweede pijler.
4. Als zelfstandigen privévermogen hebben opgebouwd, kan dat helpen om het tekort aan rechten in de pensioenpijlers te compenseren. Het grootste deel van het privévermogen bestaat uit overwaarde op de eigen woning. Die ligt voor zelfstandigen iets hoger dan voor werknemers. Tegelijkertijd blijkt dat wanneer zelfstandigen een hypotheek hebben, deze veel hoger is dan die van werknemers in loondienst. Huishoudens van zelfstandigen met een schuldenlast hebben dus duurdere huizen gekocht en hebben daarvoor een hogere schuld opgebouwd. Daardoor zijn ze kwetsbaarder voor het risico op de huizenmarkt. In Mastrogiacomio, 2016, tonen we aan dat de resthypotheek aan het einde van de looptijd voor zelfstandigen groter is dan voor werknemers. Afhankelijk van de opties die banken aanbieden om de restschuld na de looptijd te prolongeren, kunnen de hypotheekkosten voor zelfstandigen wel eens zeer hoog oplopen.

Dit wijst erop dat er sprake is van marktfalen, aangezien zelfstandigen hun gewenste pensioenbesparingen permanent lijken uit te stellen. Dit is een legitieme aanleiding voor beleidsinterventie in de toekomst. Verder kunnen zelfstandigen hun pensionering uitstellen, maar niet de looptijd van hun hypotheek. De kosten van de toekomstige schuldenlast maken het vergroten van het bewustzijn ten aanzien van dit probleem dringender.

Het is denkbaar dat de keuzearchitectuur, pensioenleeftijd en informatievoorzieningen voor zelfstandigen veranderen. Een mogelijkheid is het opzetten van een keuzearchitectuur die erop gericht is dat zelfstandigen – en anderen die niet onder verplichte pensioenregelingen vallen – zich beter voorbereiden op hun pensionering. Een mogelijkheid is om de 'opt-in' status van de huidige pensioenregelingen voor zelfstandigen te heroverwegen. Een alternatief kan zijn om over te gaan tot een 'opt-out' regeling, waarbij zelfstandigen automatisch worden opgenomen in de pensioenregeling tenzij zij daar actief van afzien. Een dergelijke opt-out is een zachter alternatief ten opzichte van verplichte besparingen, omdat er alleen een standaard wordt aangeboden en mensen de keuze hebben om niet deel te nemen.

Literatuur

- Bosch N., G. Roelofs, D. van Vuuren en M. Wilkens (2012), *De huidige en toekomstige groei van het aandeel ZZP'ers in de werkzame beroepsbevolking*. CPB Achtergronddocument.
- Duijn van, M., Mastrogiacomo, M., Lindeboom, M. en Lundborg, P. (2013): *Expected and actual replacement rates in the pension system of the Netherlands: how and why do they differ?* Journal of Pension Economics and Finance. 12(02), 168-189.
- Geijtenbeek, L., A. de Rijk en M. Rienstra (2012). *Inkomen en vermogen op de oude dag – Voormalige werknemers en zelfstandigen vergeleken*. CBS, Den Haag/Heerlen.
- Mastrogiacomo, M., Y. Li en R. Dillingh (2015), *Entrepreneurs without wealth? An overview of their portfolio using different data sources for the Netherlands*. Netspar Design Paper 37 – maart 2015.
- Mastrogiacomo, M en R. Alessi (2014), *Where are the retirement savings of self-employed? An analysis of 'unconventional' retirement accounts*. Netspar DP 12/2014-058.
- Mastrogiacomo, M. (2016), *Will we repay our debts before retirement? Or did we already, but nobody noticed? The legacy of interest-only mortgages, voluntary repayments and saving deposits in the Netherlands*, Netspar Design Paper 2015-003.
- Cumurovic A. en W. Hyll (2016), *Financial literacy and self-employment*. Halle Institute of Economic Research, discussion paper nr 11.

Dit is een uitgave van:
Netspar
Postbus 90153
5000 LE Tilburg
Telefoon 013 466 2109
E-mail info@netspar.nl
www.netspar.nl

November 2016